

Kuuluuko terveen järjen ääni luettavuusongelmien yli?

Olen tarkastellut suurelle yleisölle tarkoitettua tietoteoksen luettavuutta. Teos on WSOY:n vuonna 1983 julkaisema Terveen järjen lääkärikirja, jonka ovat toimittaneet G. Timothy Johnson ja Stephen E. Goldfinger sekä Harvardin yliopiston lääketieteellinen tiedekunta ja jonka on suomentanut Ilkka Vartiovaara.

Olen kiinnittänyt huomiota vain sellaisiin seikkoihin, jotka mielestäni estävät sujuvan lukemisen. Niinpä olen sivuuttanut varsinaiset kielivirheetkin, jos ne eivät haittaa luettavuutta. En myöskään ole välittänyt käännöskielen epäsuomalaisuuksista, paitsi milloin vieras sanonta on vaikeuttanut asian ymmärtämistä. Tarkastelutavastani johtuu sekin, että esimerkit ovat enimmäkseen huonoja esimerkkejä: myönteiset, luettavuutta helpottavat seikat olen itsestään selvinä jättänyt mainitsematta. Siksi mainitsenkin heti aluksi, että löysin kaikkiaan 112 lukemisen kannalta hankalaa kohtaa. Koska teoksen sivumäärä on 353, voidaan laskea, että vaikeita paikkoja on sivua kohti vain noin 0,3,

keskimäärin yksi joka kolmannella sivulla.

Terveen järjen lääkärikirjan takakanessa luvataan, että »Tyyllillisesti kirja on lukijalle helppo, sillä se perustuu potilaiden ja asiantuntijoiden vuorokeskusteluun». Teoksen kokonaisrakenne vaikuttaakin selkeältä ja kieli helppotajuiselta. Esimerkiksi vierasperäisiä lääketieteellisiä termejä ei käytetä, ennen kuin ne on selitetty, ja usein lukijaa vielä muistutetaan vierassanojen merkityksistä sulkeissa:

Tuttujen ns. vasodilataattorien (verisuonia laajentavien lääkkeiden) teho on usein erittäin hyvä hoidettaessa supistusta. (S. 215.)

Ellei kirurginen leikkaus ole mahdollista, – – voi ns. antikoagulanttilääkityksestä (estää veren hyytymistä) olla apua. (S. 227–228.)

Vaikka sanasto onkin ymmärrettävää, ovat virkkeet pitkäköjiä. Sattumanvaraisesti valituista kolmesta sivusta sain virkkeiden keskipituudeksi hieman alle 16 sanaa: lyhin virke oli 6-sanainen, pisin 38-sanainen. Luettavuutta pitkävirkkeisyys kuitenkin ei juuri vaikeuttanut, sillä koko kirjasta löysin vain kuusi sellaista tapusta, jossa virkkeen pituus oli hankalalukuisuuden pääasiallinen syy. Näissäkin tapauksissa pitkävirkkeisyyteen liittyi rakenteen mutkikkuutta tai muita häiritseviä seikkoja. Esimerkiksi sopii virke »Voidaan sanoa, ettei ”stressi” sen nykykäytössä enää kuvaa elimistön mielekkäitä reaktiotapoja (jollainen on esim. se stressi, jota kilpajuoksija tuntee lähtökuopissaan), vaan suurta joukkoa lähinnä psyykkisiä paineita, jotka lataavat elimistön täyteen jännitettä, jolle ei tunnu löytyvän sopivaa ulospääsyä» (s. 84). Virkkeeseen sisältyy painovirhe (pitäisi olla »lähtökuopissaan»), demonstratiivipronominin turhaa käyttöä possessiivisuffiksin asemesta (»sana ”stressi” sen nykykäytössä») ja peräkkäisiä relatiivilauseita.

Pitkävirkkeisyys ei siis sellaisenaan estä lukemista, mutta siihen sisältyy usein rakenteen mutkikkuutta. Mutkikas rakenne taas yleensä vaatii huolellista välimerkkien käyttöä. Terveen järjen lääkärikir-

jassa on pitkät virkkeet usein saatu selkeiksi pilkkomalla ne lyhyiksi lauseiksi, jotka on erotettu erilaisin välimerkein. Pilkun lisäksi on käytetty ahkerasti puolipistettä ja kaksoispistettä, sulkeita ja ajatusviivaa. Aina välimerkintä ei kuitenkaan ole onnistunut, vaan on saatettu käyttää väärää merkkiä, jättää tarpeellinen merkki pois tai sijoittaa merkki väärään paikkaan:

Joskus, kun useat seikat sattuvat yhtäaikaan: sairaus, ruokailuoikut, välinpitämättömyys, jostain ravinnon osasta voi tulla lievä tai selvä puute. (S. 18.)

On myös viitteitä siitä, että ne, jotka harrastavat liikuntaa pystyvät paremmin säätelemään ruokahaluaan kuin ne, jotka eivät liiku. (S. 13.)

Useiden potilaiden oireet ovat kuitenkin kroonisia — yleensä rasituksen aikana ilmeneviä rintakipuja — jotka liittyvät sydäninfarktin jälkeiseen koronaaritautiin — . (S. 210.)

Välimerkkivirheet olivat lukemisen esteenä kymmenen kertaa.

Aina eivät edes oikein käytetyt välimerkit ole voineet estää vaikealukuisuutta. Välimerkit ovat paikallaan virkkeissä »Niinpä esimerkiksi tietyissä luusyöpäta-pauksissa kannattaa harkita leikkausta, joka pidentää aikaa, jolloin potilas kykenee kävelemään» ja »Minkä tahansa nivelvaivan, joka rajoittaa nivelen toimintaa tai vaatii särkylääkitystä, asiallinen hoito edellyttää lääkärin tutkimusta ja diagnosointia». Silti virkkeet tuntuvat mutkikkailta. Toisen virkkeen katkaisee määritteen ja pääsanan väliin työnnetty relatiivilause. Peräkkäiset relatiivilauseet ja kiilailmaukset hidastivat kirjan lukemista yhteensä viidessä kohdassa.

Kiilailmausten suosiminen saattaa johtaa muunkinlaiseen vaikealukuisuuteen, kuten on käynyt seuraavassa esimerkissä:

Monilla näistä potilaista haponeritys on kuitenkin normaalia, joten muilla seikoilla (kuten kudosten heikentyneellä vastustuskyvyllä tai savukkeilla, jotka estävät haimasta tulevan neutraloivan eritteen virtausta) täytyy ottaa huomioon. (S. 270.)

Kirjoittaja on unohtanut, miten aloitti lauseen, ja siksi virkkeen rakenne muuttuu kesken kaiken. Tämän esimerkin lisäksi löysin selviä anakoluuttitapauksia kymmenen, seuraavanlaisia:

Suhteellisen hyvä uutinen on, että 10—20 prosentilla yli 65-vuotiaista psyykkisistä häiriötiloista kärsivillä on jokin taustalla oleva seikka — . (S. 323.)

Useimmat ihotautilääkärit kuitenkin käyttävät ei-kirurgisia hoitomenetelmiä, lukuunottamatta erittäin suuria märkärakkuloita ja paiseita. (S. 36.)

Muita virheellisiä lukemista vaikeuttavia rakenteita huomasin yksitoista. Näistä viisi oli kongruenssivirheitä: kaksi predikaatin ja subjektin lukuinkongruenssitapausta ja kolme muihin lauseenjäseniin liittyvää kongruenssivirhettä. Väärä rektio puolestaan aiheutti lukemisvaikeuksia kolme kertaa, esimerkiksi kohdassa »Niille potilaille, joita bensoyyliperoksidi ei ole auttanut, A-vitamiinihappo voi yllättää myönteisesti» (s. 35). Symmetriavirheet häirtäsivät lukemista neljä kertaa. Yksi epäsymmetrisistä virkkeistä on kerrassaan vaikeaselkoinen, mutta itse asiassa senkin voi ymmärtää, jos viimeisen *ja*-saninan korvaa pilkulla:

5) Kyse on naisesta, joka sairastaa jotain sukupuoleen liittyvää sairautta (esimerkiksi hemofiliaa eli verenvuotautia), jota ei voida diagnosoida raskauden aikana ja joka koskee ainoastaan poikalapsia ja joiden sukupuoli voidaan todeta sikiödiagnostiikan avulla. (S. 176.)

Tätä virkettä voisi syyttää aiheellisesti myös peräkkäisistä relatiivilauseista.

Myös sinänsä virheetön rakenne voi tehdä lukemisen hankalaksi, jos virkkeen voi hahmottaa kahdella tavalla. Löysin kirjasta 17 kaksihakmotteista sanontaa; yhdeksän hahmotus selvää, kun virkkeen lukee toiseen kertaan. Ymmärrämme esimerkiksi, että virkkeen »On mahdotonta kokonaan välttää vilustumista ja influenssaa aiheuttavia viruksia» mukaan ei olekaan mahdotonta välttää vilustumista ja influenssaa vaan niitä aiheuttavia viruksia tai että virkkeessä »Tällainen

Kielemme käytäntö

päänsärky voi muistuttaa tavallisesta vilustumisesta tai influenssasta johtuvaa päänsärkyä» päänsärky ei muistuta vilustumisesta vaan on siitä johtuvan päänsärryn kaltainen.

Kahdeksassa tapauksessa hahmotus kuitenkin jää epäselväksi, kuten seuraavassa esimerkissä:

Mutta olisi kohtuutonta yksinkertaistamista syyttää alkoholismia yksistään persoonallisuuden häiriöistä. (S. 79.)

On mahdotonta päätellä, onko kohtuutonta syyttää vain alkoholismia vai syyttää sitä vain persoonallisuuden häiriöistä. Vasta asiayhteydestä ilmenee, että oikea hahmotustapa on ensin mainittu.

Virkkeen »Jos henkilö on allerginen, on tällöin lähistöllä ikään kuin siitepölyä odottelemassa vasta-aineita, jotka tunnistavat nämä vieraat molekyylit» (s. 124) päälauseen subjektina voi pitää yhtä hyvin siitepölyä kuin vasta-aineita. Vielä vaikeaselkoisempi on seuraava virke:

Alumiinipitoiset antiperspirantit ovat suhteellisen tehokkaita bakteereja vastaan ja ehkäisevät siten hajua vähentämällä sekä hikoilun määrää että bakteerien kasvua. (S. 33.)

Tarkoitetaanko, että antiperspirantit ovat bakteereja vastaan suhteellisen tehokkaita vai että ne vastustavat suhteellisen tehokkaita bakteereja? Entä ehkäisevätkö ne sekä hikoilun määrää että bakteerien kasvua siten, että vähentävät hajua, vai ehkäisevätkö ne hajua siten, että vähentävät hikoilun määrää ja bakteerien kasvua?

Kahden viimeksi mainitun esimerkin monitulkintaisuus johtuu siitä, että on käytetty samoja sijoja eri kieliopillisissa tehtävissä. Samasijaisuus olikin pahin kaksihakmotteisuuden aiheuttaja; siitä johtui yli puolet kaksihakmotteisista kohdista. Toinen tärkeä kaksihakmotteisuuden syy oli pääsanan ja määritteen epäselvä suhde, joka johtui yleensä huonosta sanajärjestyksestä.

Kummallinen sanajärjestys on syyllinen myös siihen, että seuraavien virkkeiden

hahmottaminen edes yhdellä tavalla on vaikeaa:

Yhdysvalloissa todetaan joka vuosi yli puoli miljoonaa eläinten puremaa, joista koirat syöllistyvät useimpiin. (S. 129.)

Missä määrin hyvin kuitupitoiset dieetit todella vähentävät ateroskleroosin, sappikivien, sokeritaudin, hammasmädän, hernioiden eli tyrien, peräpukamien, suolistohaavojen ja muiden sairauksien esiintymistä, on yhä epäselvää. (S. 28.)

Mikä merkitys on unettomuutta hoidettaessa lääkkeillä? (S. 91.)

Myös toinen kaksihakmotteisuuden syy eli samasijaisuus saattoi estää edes yhdenlaisen kuvan saamista:

Suuri osa tästä pelosta johtuu virheellisestä kuvitelmasta pitkästä ja hitaasta kuolemasta – – . (S. 246.)

Virkerakenteen kompastuskivien lisäksi myös sanastoseikat pysäyttivät mieltämään kirjoittajan tarkoitusta. Eniten epäselvyyttä saivat aikaan erilaiset pronominivirheet. »Seuraavassa luetellaan eräitä seikkoja neurooseista, jotka voivat auttaa niiden ymmärtämisessä» (s. 93) on esimerkki sekä relatiivi- että demonstratiivipronominivirheestä. Löysin toisenkin relatiivipronominien käyttöön liittyvän esimerkin, mutta demonstratiivi- ja persoonapronominien aiheuttamia käsittämättömyyksiä oli vielä kymmenen. Pronominilta »sen» puuttuu korrelaatti virkkeessä »Tohtori William Castelli – – suosittelee, että jo nuorten ihmisten kokonaiskolesterolin – – ja HDL-kolesterolin suhde kannattaisi mitata; sen ihanneajan kohta olisi kahden vuoden iässä» (s. 146–147). Toisessa esimerkissä »Ihmiset ovat usein huolissaan hiustenlähdestä. Onko tämä normaalia?» (s. 39) »tämä» tuntuisi viittaavan koko edelliseen lauseeseen, mutta myöhemmästä tekstistä käykin ilmi, että tarkoitus onkin tiedustella vain, onko hiustenlähtö normaalia.

Pronomineihin liittyvät epäselvyydet johtuvat useimmiten todellisista kielivirheistä, vaikka niissäkin on kysymys huonosta sananvalinnasta. Seuraava esimerkki taas on kieliopillisesti virheetön,

mutta silti väärinkäsityksen vaara on ilmeinen:

Keisarileikkaus saattaa olla tärkeä toimenpide, jotta estettäisiin se sikiön tartuntamahdollisuus, jota kulku synnytyskanavan läpi merkitsee. (S. 160.)

Väistämättä tulee mieleen, että halutaan estää sikiön tarttuminen kiinni synnytyskanavaan, mutta itse asiassa puhutaankin sukupuolitaudin tarttumisesta sikiöön. Huono sananvalinta vei ajatukset harhateille yhteensä seitsemän kertaa.

Sananvalintakysymyksiin liittäisin myös substantiivitaudin, koska se voidaan parantaa valitsemalla verbejä substantiivien sijaan. Terveen järjen lääkärikirja ei pahasti kärsi substantiivitaudista: tautitapauksia havaitsin vain neljä, eivätkä nekään ole kovin vakavia. Huolestuttavimmista oireista kärsii mielestäni seuraava virke:

Harjoittelu tasolla, joka on vähemmän kuin 70 prosenttia maksimaalisesta pulssiheydestä, ei ole täysitehoista verenkiertoelimistön kannalta; vastaavasti harjoittelu, joka on yli 85 prosenttia maksimiarvoista, aiheuttaa tarpeetonta stressiä eikä tuota odotettua hyötyä. (S. 4.)

Olen käsitellyt virkerakenteesta ja sanastosta johtuvia hankalalukuisia kohtia. Yhteensä niitä oli 93, joista 25 liittyi sanastoon ja 68 rakenteeseen. Useimmin eli 17 kertaa luettavuutta vaikeutti kaksihakmotteinen sanonta. Seuraavaksi eniten vaikealukuisuutta aiheuttivat pronomien käyttö (12 kertaa), anakoluutit (11 kertaa) ja välimerkit (10 kertaa). Muihin ryhmiin sijoittui 2–7 tapausta kuhunkin.

Kaikkein useimmin eli 19 kertaa lukemista vaikeutti kuitenkin painovirhepoholainen; on mahdollista, että se on syyllinen myös johonkin sellaiseen tapaukseen, jonka olen sijoittanut muuhun ryhmään. Esimerkissä »Kun epäillään viherkaihea, tutkii silmälääkäri erilaisia silmän toimintaa ja rakenteeseen liittyviä näkökohtia» (s. 306) aiheuttaa n:n puuttuminen sanasta »toimintaan» sen, että lukija odottaa toisenlaista jatkoa. Seuraavassa esimerkissä taas ylimääräinen n muuttaa

verbin muodon »arvioitiin» substantiivin illatiiviksi:

1960-luvulle saakka tutkittiin kilpirauhas-toimintaa yleisimmin epäsuorasti: arvioitiin kilpirauhashormonien vaikutuksia tutkimalla alkeellisin ja hankalin määrittäyksin ns. perusaineenvaihdunnan nopeutta. (S. 266.)

Jos painovirheitä ei oteta lukuun, lukeminen vaikeutui keskimäärin noin joka neljännellä sivulla. Monet näistäkin hankalista kohdista olisi voinut välttää pelkästään olemalla huoleellisempi ja lukemalla läpi kirjoitetun tekstin, sillä kirjoittajan taitamattomuuteen tai ajatuksen koukeroisuuteen terveen järjen ääni hukui vain harvoin.

SALLI KANKAANPÄÄ